На старенькому дивані лежить горілиць товстий чоловік у полотняному костюмі й парусинових черевиках. В піднятій руці затиснута книжка. Думаєте, читає? Зовсім ні. Спить. Очі заплющені, живіт рівномірно здіймається й опускається від глибокого дихання, рука з книжкою хилиться, хилиться, потім рвучко повертається в попереднє положення. І знову починає хилитися...

Це смішить Мар'янку. Вона раз у раз відривається від своїх уроків, поглядає на дідуся і беззвучно сміється. От уже любить поспати її дідусь! І не набридне! Бабуся вже не раз йому дорікала: "Диван пролежав, пішов би хоч у парк посидів!" Нічого не допомагає. Після сніданку — на диван, після обіду — знову на диван. Увечері, правда, виходить з своїм улюбленим собачкою надвір, та й то не надовго. Посвистить якусь хвилину біля ганку і — як тільки Мурзик повернеться — знову простує до дивана. Але лягає обов'язково з книжкою. На всі зауваження добродушно відповідає: "Не заважайте пенсіонерові читати!.."

Мар'янка скінчила готувати уроки. Склала зошити, підручники, сховала ручку й олівець.

— Дідусю! — гукнула, встаючи з-за столу.— Ходімо до Дніпра!

Книжка хилиться...

— Дідусю!

Книжка зупиняється. Розплющуються очі.

— Поведіть мене до Дніпра!

Не повертаючи голови, дідусь невдоволено бурмоче:

— От не дасть почитати... Веди и до Дніпра, ніби мені більше й робити нічого.

— Але ж ви спите!

— Спите, спите... Я чи-и-таю...— І знову склепилися повіки.— Не той... не заважай...

А Мар'янці страх як хочеться до Дніпра! Самої ж не пускають.

Вона відриває невеличкий клаптик газети й легенько торкається ним дідусевого вуха. Тихе хропіння припиняється. Дідусь крутить головою.

— От капосна муха! — каже він.— Напосілась.

Побачивши біля себе лукаво усміхнену Мар'янку, здогадується:

— А, це ти, пустунко! Ну, чого ти заважаєш читати? Встигнемо ще до твого Дніпра...

— Ви і вчора, і позавчора казали "встигнемо". А повінь не жде. Я по радіо чула — вже починає спадати.

— Ця спаде, інша буде...

— То що, чекати наступного року? — вжахнулася дівчинка.— Та такої повені скоро й не ждіть. Диктор казав, що Дніпро не розливався так уже дванадцять років...

— Краще принеси мені води.

Випивши склянку води, дідусь позіхнув, зручніше вмостився і знову підвів руку з книжкою, збираючись "читати". Але сьогодні, видно, всі змовились проти нього. Не встиг заплющити очей, як задзеленчав дзвінок. З-під ліжка, оглушливо гавкаючи вискочив кудлатий песик, підбіг до дивана й кинувся дряпати старого передніми лапами по животі.

Мар'янка побігла відчиняти. Через хвилину вона повернулася до кімнати й весело гукнула:

— А до нас гості, дідусю!

Старий насилу підвівся, спустив ноги з дивана.

— Угадайте хто? — нетерпляче спитала Мар'янка. Та поки дідусь чухав потилицю, збираючись з думками, гість — високий молодий чоловік в синьому костюмі — переступив поріг вітальні. Очі його випромінювали радість.

— Добрий день, Іване Йосиповичу!

— А, здрастуйте, Ломоносов! — господар обійшов стіл і привітався з гостем за руку. Це він робив дуже рідко, і вже по цьому колишній студент-квартирант побачив, що Іван Йосипович задоволений з його візиту. Потиски рук старий вважав негігієнічним звичаєм і робив винятки тільки у виключних випадках. Після того мив руки з милом.

Це повторилося й зараз. "Ломоносов" — так господар прозвав Віктора Вікторовича за наполегливість у вивченні наук — з усміхом спостерігав, як Іван Йосипович подався до вмивальника і почав старанно мити руки. "Майже не змінився старий...— подумав Віктор Вікторович.— Волосся тільки наче побіліло й очі вицвіли".

— Ну, як поживає наука? — питав Іван Йосипович, витираючи руки білим рушником.— Надовго в Київ?

— Та от привіз дещо в інститут біохімії... Захищатиму докторську дисертацію.

Вони посідали за стіл, Мар'янка притулилася до дідуся.

— Докторську? Оце так-так. Недавно був студентом, наче вчора став кандидатом, а вже... Та ви скоро й до академіка доскочите, га? — Іван Йосипович з захопленням поглядав на вченого.— Може, щось проти старості вигадали? От у газетах пишуть, що уколи новокаїну омолоджують. А мені не віриться...

Мар'янка хоч і ходила вже в п'ятий клас, мало що розуміла з цієї розмови. Її тільки дуже здивувало, що дядя Віктор відмовився відпочивати з дороги. їхав поїздом цілу ніч і ранок, до того ж каже, що не спав, а тепер на запрошення дідуся відповів:

— Дякую, я зовсім не стомився.

От коли б дідусь отак! Він би її скрізь поводив — і до Дніпра, і в зоопарк, і в панорамне кіно... А то так уже любить поспати!

— А як ваше життя-буття? — почав розпитувати майбутній доктор.— Де це Катерина Митрофанівна?

— Вона пішла на базар. А живемо собі помаленьку. Я оце як пішов на пенсію, то більше читаю (Мар'янка засміялася) та міжнародними проблемами цікавлюся... — старий примружився.— А ви, як станете доктором, не забудете про наш дім?

— Постараюсь не забути,— сказав з усмішкою докторант.— Студентські літа не забуваються.

— Ну, глядіть. Ідіть уже розташовуйтесь, ваша кімната вільна, а то я заговорив вас.

"Ломоносов" узяв у передній чемодана і в супроводі цікавої Мар'янки зайшов до невеличкої, обклеєної шпалерами кімнати, де він жив, коли був студентом.

II

Дівчинка щебетала до гостя, наче пташка. Розповідала, як вона вчиться гарно, які новини у дворі, а найбільше — про дідуся. Так трудно, так трудно з ним, наче з маленькою дитинкою: все на дивані — якщо не лежить, то сидячи дрімає.

Вручивши їй гостинці, Віктор Вікторович вийняв із чемодана невеличку пляшечку, наповнену золотистою рідиною.

— Бачиш?

— Що це? — Мар'янка широко розкрила очі.

— Це... як би тобі простіше пояснити... біологічний екстракт "Сомнус моментаріум", що означає миттєвий сон. Виготовлений він із кількох ферментів і вітамінів. Можливо, ти чула, що сон людини пов'язаний з роботою кори великих півкуль мозку. Під впливом різних рецепторів у корі виникають нервові процеси збудження і гальмування. Коли процес гальмування охоплює масу клітин головного мозку — людина засинає. В цьому стані спокою відновлюється хімічний склад нервових клітин, вони знову стають працездатними. Отже, сон — це захисна реакція організму. Доросла людина спить сім-вісім годин на добу — третину свого життя. Уявляєш — третину! І це необхідно, бо інакше організм загине від виснаження нервової системи. Павлов довів, що в корі головного мозку...

— А я думала, що кора тільки на деревах,— вставила Мар'янка.

Вчений розсміявся.

— Усе це ти зрозумієш, коли вивчатимеш фізіологію. А зараз хтозна, як тобі пояснити. Можу тільки сказати одно: дві-три крапельки цієї рідини досить, щоб людина не спала цілу добу і була бадьорою, здоровою, працездатною. Уявляєш, цей фізіологічний розчин за якусь хвилину дає організмові те, що восьмигодинний сон. Я, наприклад, не сплю зовсім. Ось принеси мені півстакана води.

Мар'янка вийшла і швидко повернулася із склянкою в руках. Не відриваючи погляду стежила, як дядя Віктор набрав у піпетку рідини і двічі капнув у воду. Крапельки зразу ж розчинилися, і вода, якою була, такою й лишилася. Він випив її, витер хусточкою губи.

— Оті все, Мар'яночко. Тепер мені до завтрашнього ранку спати не захочеться.

Дівчинка подивилася на нього недовірливо:

— Ніскілечки?

— І на макове зерно. Оце піду в своїх справах, а вночі читатиму, писатиму.

— Дурите.

— Ось побачиш.

— А мені можна?

— От чи можна дітям — цього не знаю. Це ще медики мусять перевірити. Та воно й несмачне.

— А... пенсіонерам?

— Дорослим усім корисно. Я вже пересвідчився. Ну, гаразд, Мар'яночко, поговоримо з тобою потім, бо мені треба збиратися і йти в невідкладних справах.

Мар'янка вийшла з кімнати якась замислена, подивилася на годинник, що висів у кухні на стіні. "Скоро обід",— радісно і водночас із тривогою подумала дівчинка.

III

Після обіду Іван Йосипович за звичкою почвалав до дивана. Катерина Митрофанівна сіла в кухні штопати панчохи, а Мар'янка все товклася біля неї, зовсім не поспішаючи надвір до подруг. Час від часу дівчинка прохиляла двері до кімнати й нишком позирала на дідуся.

З Іваном Йосиповичем робилося щось незрозуміле. Він ніяк не міг заснути! І ліг так само, як завжди: голова на одній качалці, ноги на другій, і книжку взяв — не спиться, та й годі. Заплющив очі й навмисне почав хилити руку з книжкою — сон не з'являвся. Ліг боком, уткнувшись носом у саму клейончату спинку, почав сопіти. Не бере. Повернувся на другій бік — марно!

"Що це зі мною? — подумав старий.— Невже захворів? "

Зайшла Мар'янка. Ледве стримуючи сміх, сказала:

— То що, підемо, дідусю, до Дніпра?

— Відчепися ти зі своїм Дніпром! — роздратовано вигукнув Іван Йосипович.— Бачиш, я ліг відпочивати.

— Би ж не спите!

— Коли б же не заважали, а то... Біжи пограйся у дворі, я годинку подрімаю, а тоді вже підемо, хай йому всячина.

Мар'янка побігла вистрибом. Тепер вона добре знала, що дідусь не спатиме. Адже коли Іван Йосипович попросив після обіду води, дівчинка заскочила до кімнати й капнула у склянку крапель п'ять золотистої рідини — для певності. Спочатку їй не вірилось, що від тих крапель дідусь не спатиме, думала, що дядя Віктор жартував. Дорослі ж часто говорять дітям таке, що аж смішно. Гадають, що діти всьому вірять. Але цього разу їй розповіли правду — дідусь не спить!

Через годину Мар'янка таки умовила Івана Йосиповича піти на Володимирську гірку — звідти ж так далеко видно Дніпро. Дідусь погодився, сподіваючись, що прогулянка на свіжому повітрі допоможе йому позбавитись безсоння. В легкому плащі, в солом'яному брилі він скидався на дачника. Почував себе добре, навіть бадьоро. Тривожився тільки, ще не вдалося поспати. "Ну, нічого,— заспокоював себе,— вночі надолужу".

IV

Іван Йосипович лежить горілиць і намагається заснути. Вікно відчинене, стиха шелестить листям горіх, наче сіє дощем. Ніч спокійна, тиха, замріяна. Вже давно не ходять трамваї, погасли вогні в будинках, змовкли пташині хори в садах і парках. Всі сплять. Один тільки Іван Йосипович не може заснути. Рахував про себе, дійшов щось до двадцяти тисяч, набридло вже, а сон як рукою зняло. Десь він читав, що для того, щоб заснути, є й інші способи. Наприклад, уявити малесенького слона чи верблюда, який все збільшується і збільшується до грандіозних

розмірів, аж поки його контури не розпливуться,— саме тоді людина й засне. Уявляв. Спочатку слона, вірніше, слоненя — Раві чи Шаші. Роздував його в уяві до космічних розмірів. Не допомогло. Тоді таку ж операцію проробив і з верблюдом, бегемотом... Спати не хотілося.

"Треба вийти з Мурзиком на ганок,— вирішив старий.— Може, свіже повітря..."

Собачка зрадів цій оказії. Стиха повискуючи, плутався під ногами, наче підштовхуючи господаря до виходу. Іван Йосипович чалапкав, щоб нікого не розбудити: глупа ж ніч, усі солодко сплять.

Та виявилось, що спали не всі. З прочинених дверей кімнатки Віктора Вікторовича пробивалося світло. "Заснув і забув виключити",— подумав старий і прохилив двері. Вчений сидів за столиком і щось занотовував на окремих аркушиках паперу.

Іван Йосипович злегка кашлянув, щоб звернути на себе увагу. Вчений обернувся і пильно подивився на господаря, ніби вивчаючи його обличчя. Потім усміхнувся і запросив заходити.

— Чого це ви не спите, добродію? — спитав Іван Йосипович, сідаючи біля відчиненого вікна. Здавалося, йому було приємно, що не тільки він загубив сон.

— А ви? — посміхнувшись, спитав Віктор Вікторович.

— Та що ж я... Старим людям часто не спиться.

— Ну, а я тепер зовсім не сплю!

— Що? — Іван Йосипович подався вперед.— Що ви сказали?

— Кажу, що я ось уже з півроку не спав і п'яти хвилин.

— Ну, це вже ви той...— старий з острахом глянув на вченого.— Не жартуйте. Без сну людна й тижня не проживе.

— Це вірно. Але в мене є засіб для миттєвого сну. Я його так і назвав "Сомнус моментаріум". Ось подивіться,— Віктор Вікторович вказав на пляшечку золотистої рідини, що стояла тут же, на столику,— оце він і є. Досить випити кілька краплин цього екстракту, щоб організм людини відпочив краще, ніж за сім-вісім годин сну.

— Так-так...— заговорив Іван Йосипович, з острахом поглядаючи на пляшечку.— Я завжди казав, що ви щось вигадаєте таке, що... Але цього не сподівався. Значить, геть сон?

— Геть.

— А... а що ж тоді вночі робити?

— Працювати, навчатися, займатися спортом, мистецтвом... Усе, що й удень.— Віктор Вікторович помовчав, а тоді заговорив із запалом:— Уявляєте, Іване Йосиповичу, людина спить третину свого життя. От скажімо, ви. Скільки вам — шістдесят п'ять?

— Шостий уже...

— Значить, двадцять два роки ви проспали. Не жили, а спали!

— Та воно то так...

— А уявляєте, скільки б ви могли зробити корисного за ті двадцять два роки?

— Але ж і поспати приємно...— старий за звичкою розкрив рота, щоб позіхнути, та навіть і позіхати не хотілося!

— А тим, що працюють на нічних змінах, що водять кораблі, літаки, автомашини,— знаєте, як їм важко боротися зі сном? А то прийняв кілька крапель цього екстракту — і ти бадьорий, сповнений сил...

— І довго так можна протягнути?

— Хоч і сто років. Це ж не збудник, що виснажує нерви, це екстракт, який сприяє їхньому зміцненню. Я ось почуваю себе набагато краще, ніж раніше, коли ночами валявся в постель

— Що ж ви з ним далі робитимете... з оцім екстрактом?

— Потрібні ще дослідження, перевірка. Якщо медики підтримають мене, то, гадаю, він знайде широке застосування.

— І що — приймати ці краплі треба буде обов'язково? — на обличчі старого з'явився острах.

Це розсмішило вченого.

— Зовсім ні! Якщо ви хочете й надалі просипати третину свого життя — спіть собі на здоров'я. Але я певен, що ви самі в мене попросите цих крапель...

— Довго прийдеться ждати! — усміхнувся Іван Йосипович.

— А як ви зараз себе почуваєте?

— Та почуваю себе непогано, от тільки безсоння.

— Це подіяв "Сомнус моментаріум". Вас, мабуть, почастувала Мар'янка...

— Та що ви? — злякано підвівся старий.— Значить... А довго він не даватиме спати?

— Не бійтесь, Іване Йосиповичу, це не зашкодить вашому здоров'ю. А діє один прийом лише добу, незалежно від дози.

— Ну, слава богу, значить, завтра я посплю? Чудово, бо це ж просто мука...

Іван Йосипович заспокоївся і знову сів.

— Бачите, Вікторе Вікторовичу,— казав він далі,— відкриття ваше — геніальне, але... я так люблю поспати! От пустунка... Ну, гаразд. Надалі ви заховайте, щоб вона не той...

— Завтра несу в інститут біохімії.

— Правильно. Хай йому грець. А взагалі — поздоровляю, а чого ж... — Іван Йосипович потиснув руку вченому, примруживши очі:— І все-таки ви не розумієте, що то значить добре поспати! Лежиш, заплющивши очі, відключившись, так би мовити, від усього навколишнього, приємна млость починає охоплювати тіло, а потім поринаєш, поринаєш...

— Ні! — гаряче заперечив учений. — Сон — це вимушений простій організму. Поборовши сон, ми продовжимо життя. Уявляєте?..